

olarak kurulup Divân-ı Hümâyûn teşkilâtı içine alınan Arap ve Acem kazaskerliğine (Bilâd-i Arab kazaskerliği) getirildi. 924'te (1518) Edirne kadısı, bir yıl sonra Kemalpaşazâde'nin yerine Anadolu, aynı yıl Zeyrekzâde yerine Rumeli kazaskeri oldu ve bu sonuncu görevinde henüz kırk altı yaşında iken vefat etti. Bursa'da atalarının gömülü olduğu mezarlığa defnedildi.

Dönemin kaynaklarında ilmî kudretinden övgüyle bahsedilen ve genç yaşta vefatı büyük bir kayıp olarak nitelendirilen Mehmed Şah'ın, Ayasofya'nın mevcut bütün vakıflarının ayrıntılı sayımını ihtiva eden ve topografik bir eser özelliğini taşıyan *Ayasofya Vakıfları Tahrir Defteri*'ni düzenlediği bilinmektedir (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Mualim Cevdet, nr. 0.64). Kendisinin çeşitli ilimlere dair kitaplara şerh ve hâşiyeler yazdığı kaynaklarda belirtilmiş, hatta bunları bir araya getirerek Atik Ali Paşa'ya sunduğu ifade edilmişse de kütüphaneye kayıtlarında bu çalışmaların Fenârî ailesinin hangi ferdine ait olduğu tam olarak tesbit edilememektedir. Ayrıca Mecdî onun iyi bir şair olduğunu söyleyerek şiirlerinden örnekler verir.

BİBLİYOGRAFYA :

Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 382-383; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, I, 386-387; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, I, 58-59; *Keşfü'z-zunûn*, I, 893; II, 1248, 1717, 1892, 2022; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 183; *Sicill-i Osmânî*, IV, 34; Kehhâle, *Mu'cemû'l-mü'ellifin*, XI, 72-73; R. C. Repp, *The Mufti of Istanbul*, Oxford 1986, s. 263-264, 267-268; J. R. Walsh, "Fenârî -zâde", *El²* (İng.), II, 879.

MEHMET İPŞİRLİ

FENER

İstanbul'da
Haliç'in güney sahilinde
tarihî bir semt.

Günümüzde Fatih ilçesi sınırları içinde yer almakta olup Abdi Subaşı, Tahta Minare, Tevkiî Câfer mahallelerini kapsamaktadır. Kuzeyinde Balat, batısında ve güneybatısında Fatih, güneyinde Ayakapı semtleri bulunmaktadır. Bizans devrinde Petrion mahallesinin tamamını kaplayan Fanarion semtine Haliç surları yönünden, A. Van Millingen'in 1351 tarihli bir belgeye dayanarak Fanari adını taşıdığını kaydettiği bir kapıdan girilmekteydi. Osmanlı devrinde Fener Kapısı olarak anılan bu kapıya bazı XVI. yüzyıl haritalarında Porta Fari ve Porta del Faro

denilmesi, bu bölgede Haliç kıyılarının önemli bir deniz fenerinin bulunduğu işaret etmektedir. Celâl Esat Arseven, Haliç fenerinin Fener Kapısı'nın bulunduğu çıkıntıya rastgeldiğini belirtmektedir (*Eski İstanbul*, s. 104). Burada bugün Bulgar Kilisesi diye bilinen Stefan (Sveti) Kilisesi bulunmaktadır.

Günümüze ulaşmayan Haliç surları bu bölgede iki sıra halinde idi. Osmanlı döneminde ilk sıra ile deniz arasında birçok ticarethane, iskele, depo vb. yapılar bulunmaktaydı. Bizans başşehirinin Osmanlılar tarafından fethinin ardından Akdeniz adalarına, Mora'ya, İtalya'ya ve diğer Akdeniz ülkelerine göç eden Bizans'ın soylu ve varlıklı ailelerinden bazıları, XV. yüzyıl sonlarında İstanbul'un vaad ettiği güvenlik ortamına tekrar dönmüş ve Fener'de yerleşmişlerdi. Ancak Fener semti asıl ayırt edici karakterini, XVI. yüzyıl sonunda Ortodoks kilisesi patriklik makamının (o sırada Eflak kapı kâhyalığına ait olduğu için Eflak Konağı adı ile bilinen) bir konağın kilisesine yerleştirilmesiyle kazanmıştır. Daha sonraları patrikhâne ve patrikhâne kilisesi aynı semtte birkaç defa yer değiştirmiş olmakla birlikte Fener'de, semtin bugüne kadar Ortodoks kilisesinin ruhanî liderinin makamı ile birlikte anılmasına yol açacak bir süreklilik sağlanmıştır.

Fener'de İstanbul Ortodoks Rum cemaatinin bu dinî sürekliliğinin yanı sıra bir de sivil sürekliliğinden söz edilebilir. XVII. yüzyılda yaşayan Eremya Çelebi Kömürçüyan, Fener Kapısı'nın iç ve dış taraflarında Rumlar'ın oturduğunu söylemektedir. XVIII. yüzyılda ise sarraf Hovennesyanyan, Fener Kapısı'nın iç tarafında 1797 yılında yeniden yapılmış geniş bir bina olan Rum patrikhânesi, Hagios Ge-

orgios patrikhâne kilisesi etrafında da metropolitlerin evleri olduğunu kaydetmektedir. Gemicilik ve balıkçılık yapan, küçük ticaret, sanat ve zenaatla uğraşan, Pera'da ve Boğaziçi'nde taverna ve meyhâne işleten Egeli ve İstanbullu Rum eşrafin yanı sıra patriğin yanında faaliyetinde bulunan birçok yarı dinî, yarı bürokrat makam ve memuriyetlere sahip olan, aynı şekilde gemicilik, ticaret, bankerlik ve sarraflık yapan Rum aristokrat aileleri de patrikhânenin etrafında Cibalî'den Balat'a kadar uzanan mahallelere yerleşmiş, sahilde gösterişli konaklar ve yalılar inşa ettirmişlerdi. Sık sık renkli yortu kutlamalarına ve ağır başlı dinî törenlere sahne olan Fener çok sayıda meyhâneleriyle de her zaman canlı bir semt olagelmıştır.

Oldukça sık yangın geçirmiş olan Fener'de her yangından sonra yeniden yapılaşma sürecinde mahalleler kurulurken gerçekleştirilen ön planlamalarla, dik açılarla birbirini kesen bir sokak örgüsü ve surların arkasında şehrin en düzenli mahalle dokularından biri oluşmuştur. Sahilde Rum asilzadelerine ait Fener evlerinin günümüze kadar gelebilmiş olan son örnekleri, bu arada Venedik balyosunun evi olarak bilinen yapı, 1985 yılındaki Haliç kıyı şeridini yeniden düzenleme çalışmaları sırasında ortadan kaldırılmıştır. Osmanlı sivil mimarisinin özgün örneklerinden olan bu binalar, İstanbul'un diğer semtlerinde gelişen ahşap mimariye tam bir tezat oluşturan taş yapılarıdır. Kalın duvarlar, iri demir parmaklıklar ardında küçük pencereler, tersine çevrilmiş merdiveni andıran konsollar üzerinde taşınan cumbalar, kemerli kapılar Fener evlerini karakterize eden mimari unsurlardır. Bu evler iki veya üç katlıydı ve her kat bir-

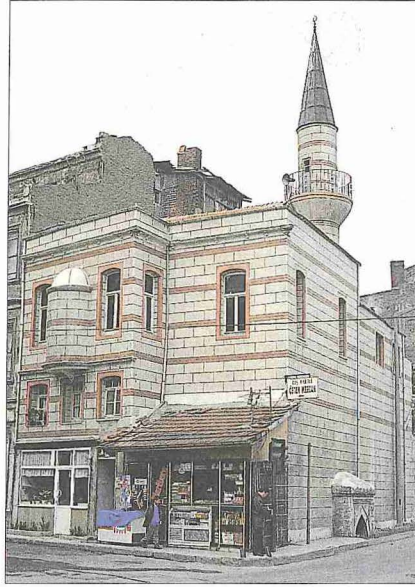
Fener semtinin
Haliç'e doğru
görünüşü -
İstanbul

biri üzerine cumbalarla sokağa taşıyordu. Genellikle her iki kat arasında ya kenger yapraklarıyla süslü ya da tuğlaların bir-biri üstüne çapraz oturtulmasından oluşan testere dişli silmeler vardı. Aynı biçimde çatı da evin duvarından dışarıya taşkın bulunan ve tuğlaların çapraz olarak birbiri üzerine bindirilmesinden oluşan kirpi saçaklar üzerine oturuyordu. Fener evlerinin cephe duvarları, her iki sıra taş arasında birkaç sıra ince tuğla tabakasıyla ayrılmış ve araları kabartma olarak harçla derzlenmişti. Pencereler ya dikdörtgen veya üst tarafları yarım daire biçiminde idi. Evlerin iç düzeni ve bezemeleri ise ahşap İstanbul evlerinden farklı değildi. Bu evler hakkında en fazla bilgi ve resim, yöreyi XX. yüzyıl başında inceleyen ve belgeleyen General L. de Beylié ve C. Gurlitt'in yayınlarında mevcuttur.

Fanariot, Fanaraki denilen Fenerli aileler, çocuklarını zamanın en ünlü ilim merkezlerine sahip İtalya'ya eğitime gönderiyorlardı. Türkçe ve Arapça'nın yanı sıra birçok Avrupa dilini konuşabilen, milletlerarası politik ortamı takip eden, iş hayatında da başarılı olan bu "Fenerli beyler" İstanbul'a döndüklerinde Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerle ilişkilerini yürütmek üzere bazı memuriyetlerle, özellikle Dîvân-ı Hümâyûn ve Donanma-yı Hümâyûn tercümanlığı ile görevlendiriliyorlardı. Giderek itimat telkin ettikleri için başka önemli görevler üstlendikleri de olmuştur.

III. Ahmed zamanında Osmanlı Devleti'ne tâbi Boğdan voyvodası Dimitri Kantemir Prut Savaşı'nda Rus tarafına geçince yerine 1711'de Nikola Mavrokordato adlı bir Fenerli tayin edildi. Eflak'ın yönetimi de Stefan Cantacuzino'dan sonra 1716'da yine Nikola Mavrokordato'ya verilmişti. Mavrokordatolar gibi Eflak ve Boğdan beyi (hospodar) olarak Osmanlı Devleti'ne hizmet eden Fenerli aileler arasında Gikalar, Kalimahiler, Gargealar, Sutzular, İpsilantiler, Moruziler, Ralliler, Hangerliler, Rosettiler sayılmaktadır. Bu aileler XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'ne tâbi Eflak ve Boğdan'ı idare etmişlerdir. Fakat siyasî faaliyetleri yalnızca bu iki memleketle sınırlı kalmamış, Tanzimat'a kadar başşehir politikasında, özellikle Avusturya ve Rus savaşları sırasında etkin olmuşlardır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Fener'in varlıklı ve soylu aileleri Fener'i terkedip Boğaziçi'nde Rumeli yakasında Kuruçeşme,

Fener Kapısı Mescidi - Fener / İstanbul

Arnavutköy, Yeniköy ve Tarabya kıyılarında yaptırdıkları yalılara taşındılar. Aynı zamanda XIX. yüzyılda Balkanlar'da etkili olan bağımsızlık akımı, birçok Fenerli beyin Osmanlı Devleti çıkarlarına aykırı girişimde bulunarak İstanbul'dan uzaklaşmasına sebep olduğundan bu süreç içinde Fener semti de bir anlamda bu soylular tarafından terkedildi. Ancak 1940'lı yıllara kadar Fener çoğunlukla Rumlar'ın yaşadığı bir semt olmaya devam etti. Asıl sakinlerinin İstanbul'un başka semtlerine ve Yunanistan'a göç etmesi, yerlerine Anadolu'nun çeşitli yörelerinden İstanbul'a gelip civardaki fabrika, küçük imalâthane, atölye ve benzeri iş yerlerinde çalışanların yerleşmesi sonucu ve bunun ardından 1985 yıkımı dolayısıyla Fener'in tarihî dokusu ve atmosferi tamamıyla ortadan kalkmıştır.

Fener'deki bugün ayakta olan önemli mimari eserler arasında Bulgar Ortodoks Sveti Stefan Kilisesi, bir avlu etrafında kilise, misafirhane ve kütüphane binalarından oluşan Tûrisinâ Külliyesi (Ioannes Prodromos Kilisesi), Vlah Saray Kilisesi, Panaiya Muhliotissa Kilisesi, Maraşlı Rum Okulu, Yoakimyon Rum Kız Lisesi ve Kırmızı Mektep veya Mekteb-i Kebîr diye anılan Rum Erkek Lisesi özellikle dikkati çekmektedir. Bölgede bulunan Fener Kapısı Mescidi'nin fetihten hemen sonra Fâtih Sultan Mehmed döneminde inşa edildiği sanılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

G. L. de Beylié, *L'habitation byzantine-Supplément: Les anciennes maisons de Constantinople*, Paris 1903, tür.yer.; C. Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopels*, Berlin 1908-12, tür.yer.; P. G. İnciyan, *XVIII. Asırda İstanbul* (trc. H. D. Andreasyan), İstanbul 1956, s. 11, 36, 48, 68, 118-119; Feridun Dirimtekin, *Fetihten Önce Halic Surları*, İstanbul 1956, s. 35-43; Ayda Arel, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İstanbul 1975; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbul*, Tübingen 1977, s. 33, 102, 309; M-D. Sturdza, *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris 1983, tür.yer.; Eremya Celebi Kömürçyan, *İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul* (trc. H. D. Andreasyan), İstanbul 1988, s. 18-19, 168-169; Celâl Esad Arseven, *Eski İstanbul* (haz. Dilek Yelkenci), İstanbul 1989, s. 66, 104, 190-192; Aurel Decel, "Fenerliler", *İA*, IV, 547-550; J. H. Mordtmann, "Fener", *EJ*² (İng.), II, 879-880; R. Ekrem Koçu, "Fener Nâhiyesi", *İst. A*, X, 5640-5641.

TÜLAY ARTAN

FENER RUM
ORTODOKS PATRİKHÂNESİ

İstanbul'da
ve diğer bazı bölgelerdeki
Ortodokslar'ın ruhanî merkezi.

Hristiyanlık, Hz. İsa'nın tebliğiyle Filistin'de ortaya çıkmış olmasına rağmen daha çok Filistin dışındaki Roma İmparatorluğu topraklarında ve Grek kültür muhitinde yayılıp gelişmiştir. Başlangıçtan itibaren üç asır boyunca Roma baskısı altında yaşayan hristiyanlar, İmparator I. Konstantinos'un devleti ayakta tutmak için dinden faydalanmak amacıyla "Milano fermanı" denilen izinnâme-yi imzalaması üzerine (313) hürriyetlerine kavuştular. I. İznik Konsili'nden (325) sonra kilise Roma İmparatorluğu'nun idarî taksimatını esas alarak teşkilâtlandı. Buna göre eyaletlerin (dioceses) ana kentinde (metropoleis) daha sonra "patrik" diye adlandırılan başpiskoposlar, vilâyetlerin merkezinde de piskoposlar bulunuyordu. O dönemde toprakların tamamı Roma, İskenderiye, Antakya, Kayseri, Efes ve Herakleia olmak üzere altı büyük başpiskoposluğa ayrılmıştı. Konstantinos, Herakleia metropolitliğine bağlı küçük Byzantion piskoposluğunu iki misli büyüyecek şekilde imar ederek Konstantinopolis (Yeni Roma, İstanbul) adıyla imparatorluğun yeni başşehri yaptı (11 Mayıs 330); ayrıca burayı başpiskoposluğa yükselterek Hristiyanlığın merkezi haline getirdi. 380'de Hristiyanlık